

RECENZIO

BURIÁN LÁSZLÓ: NEMZETKÖZI MAGÁNJOG. ÁLTALÁNOS RÉSZ
(BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2014) 229.

Nemzetközi magánjogásként nagy öröm olvasni Burián László professzor úrnak a nemzetközi magánjog általános részéről írt tankönyvét, amely illeszkedik a magyar nyelvű nemzetközi magánjogi tankönyvek sokszínű kínálatába.¹ A kötet a magyar nemzetközi magánjog tudományának sikeréről és fejlettségéről is tanúskodik, amely csak az általános rész kérdéseinek, ha nem is egy tudományos monográfiát, de egy önálló tankönyvet tud szentelni.

Ez az öröm csak fokozódik, ha elkezdjük olvasni a kötetet, amely azt gondolom, hogy nemcsak a vajt fülű nemzetközi magánjogász számára letehetetlen olvasmány. A szerző közismerten igényes magyar nyelvi stílusa csak a valóban szükséges mértékűre korlátozza az idegen szavak, kifejezések használatát, gördülékennyé teszi a szöveget, a számos gyakorlati példa, esettanulmány, összehasonló jogi (külföldi jogi) utalás pedig kifejezetten olvasmányossá teszi a könyvet; olvasása során akár meg is feledkezhetünk arról, hogy „kötelező olvasmányról” van szó. Remélhetően ez a hallgatók számára sem lesz másképp, amikor olyan esetekkel találkozunk, mint az „Olasz férfi és magyar nő házassága és válása”, a „Német orvostanhallgatók autóbalesete Dél-Afrikában” vagy a „Svájci profi futballista transzferje”.

A kötet I. fejezete könnyedséggel és stiláris eleganciával mutatja be a nemzetközi magánjog alapkérdéseit, majd ezt követően a II. fejezet a nemzetközi magánjogi tényállások elbírálásának más módszereit.

A III. fejezet a klasszikus (de a szakirodalomban nem kizárólagosan követett) magyar megközelítésnek megfelelően adja meg a nemzetközi magánjog fogalmának meghatározását, amelyet alapvetően a kollíziós szabályokra, vagyis az alkalmazandó jog kérdésére szűkít (bár a szerző említi, hogy tágabb értelemben ide sorolhatóak az egységes anyagi jog szabályai is). A tankönyv tehát a nemzetközi magánjog fogalmának meghatározásakor annak hagyományos definícióját követi (a jelen sorok szerzője által preferált tágabb, a joghatóság, valamint az elismerés és végrehajtás kérdésére is kiterjedő meghatározással), leszűkítve azt az alkalmazandó jog kérdésére, és a nemzetközi magánjog fogalmába nem vonja be a nemzetközi polgári eljárásjogi kérdéseket. A nemzetközi magánjogi probléma, vagyis a nemzetközi magánjog alapkérdéseinek bemutatásakor azonban azokat a maguk komplexitásában vizsgálja, egyaránt utalva a három nemzetközi magánjogi kér-

¹ BURIÁN László [et al.]: *Magyar nemzetközi kollíziós magánjog – európai jogi kitekintéssel* (Budapest: Krim 2010); MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog – Nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2012); NAGY Csongor István: *Nemzetközi magánjog* (Budapest: HVG–ORAC 2012).

désre, úgymint a joghatóság, a kollíziós jog és a külföldi határozatok elismerése és végrehajtása.

Míg a nemzetközi magánjog kifejezés szűkebb értelemben a kollíziós szabályokat fogja át, a nemzetközi magánjog és a nemzetközi polgári eljárásjog elhatárolása nem egyértelmű. A magyar nemzetközi magánjogi tankönyvek és kommentárok, bár a két kérdést egymástól fogalmilag elkülönülő területként kezelik, egyaránt elemzik és ismertetik a kollíziós jogi és a nemzetközi polgári eljárásjogi szabályokat, elméletet és gyakorlatot.² Egyes szerzők mind a joghatósági, mind a kollíziós szabályokat a nemzetközi magánjog részének tekintik,³ míg mások nem a nemzetközi magánjog, hanem a „nemzetközi kollíziós magánjog” kifejezést használják.⁴ Míg akad olyan szerző, aki a nemzetközi magánjog kifejezés alatt, a kollíziós szabályok mellett, a nemzetközi polgári eljárásjogi szabályokat is érti.⁵

Ez összhangban van az ezen a területen tapasztalható nemzetközi sokszínűséggel. Az osztrák és a német jogban a nemzetközi magánjog (*internationales Privatrecht*) és a nemzetközi polgári eljárásjog (*internationales Zivilverfahrensrecht*), fogalmi értelemben legalábbis, világosan elhatárolódik egymástól. Az angol, a francia és az amerikai jogban ezeket a területeket (azaz egyrészlől a kollíziós jogot, valamint másrészlől a joghatóságot és a határozatok elismerését és végrehajtását) egy körbe sorolják.

Az kétségtelen, hogy a kollíziós szabályok és a nemzetközi polgári eljárásjogi szabályok természete, jellege és működési módszere világosan különbözik egymástól. A kollíziós szabályok közvetett, utaló módszerrel segítik az ügy megoldását (de önmaguk nem adnak választ az adott jogkérdésre, hacsak nem az alkalmazandó jog kijelölése révén, közvetett módon). A nemzetközi polgári eljárásjogi normák a hagyományos polgári eljárásjogi módszertant követik, amikor meghatározzák, hogy melyik állam bíróságai járhatnak el egy ügyben (vagyis melyik fórumnak van joghatósága), valamint lefektetik a külföldi határozatok jogi hatásainak feltételeit és eljárását (elismerés és végrehajtás). A hagyományos kontinentális jogi gondolkodás alapján ez a két terület nem lehet ugyanannak a jogágnak a része, mivel azok különböző szabályozási módszereket követnek. Hozzáteszem: módszertanilag a nemzetközi anyagi jogi jogegységesítés eredményei, az egységes anyagi jog is elkülönül a kollíziós jogtól, hiszen az előbbi nem más, mint – nemzetközi vonatkozással rendelkező – polgári anyagi jog.

Ugyanakkor indokolatlan lenne a kollíziós jogot és a nemzetközi polgári eljárásjogot külön tárgyalni. Egyrészt, a két terület funkcionálisan is és gyakorlati értelemben is összefonódik: nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nemzetközi eljárásjogi és a kollíziós problémák a gyakorlatban a maguk összességében jelennek meg.

² Lásd BURIÁN László [et al.]: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog* (Budapest: Krim 2010); MÁDL–VÉKÁS (1. lj.).

³ KECSKÉS László: „A civilisztikai jogalkotást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés” *Európai Jog* 2006/5. 3–13.

⁴ BURIÁN (2. lj.).

⁵ NAGY Csongor István: *Az Európai Unió nemzetközi magánjoga* (Budapest: HVG–ORAC 2006); NAGY (1. lj.).

Másrészt, nem kell félnünk a nemzetközi magánjog kifejezést elszakítani vélt fogalmi békjótól és a gyakorlati szükség tükrében értelmezni azt, mivel a nemzetközi magánjog kifejezés eleve egy funkcionális kifejezés, amely fogalmilag amúgy is pontatlan: a nemzetközi magánjognak a kollíziós szabályok szinonimájaként történő használata egyébként sem helyes, mivel ezek a szabályok sem nem magánjogiak, sem nem nemzetköziesek. A kollíziós szabályok nem magánjogi jellegűek, mivel azok a jogviszonyokat nem közvetlenül, hanem az alkalmazandó jog meghatározásán keresztül, közvetve szabályozzák. Más szavakkal: a magánjog és a kollíziós jog eltérő szabályozói módszereket alkalmaz.

Emellett, a kollíziós normák, bár nemzetközi tényállásokkal foglalkoznak, forrásukat tekintve általában nem nemzetköziesek, sőt, épp ellenkezőleg: a kollíziós normák általában nemzeti jogszabályokban találhatók. Az EU-jog területén a legutóbbi időszakban bekövetkezett változások és fejlődés ezt a tételt árnyalja, azonban nem cáfolja meg: az uniós jogi aktusok esetén is azt mondhatjuk, hogy azok nem nemzetköziesek, hanem európaiak, ezzel utalva arra, hogy azok egy *sui generis* jogrend részei. A IV. fejezet ismerteti a nemzetközi magánjog forrásait, külön kitérve a vonatkozó EU-s jogszabályokra.

Külön érdeme a kötetnek, hogy az V. fejezetben a nemzetközi magánjog történetének alapos és részletes vázlatát adja. A jogi tankönyvek a „történeti részt” gyakran egyfajta kötelező stílusú elemként szeretik letudni, és más jogágak esetén ez minden bizonnyal nem is róható fel. A nemzetközi magánjog, annak logikája és működése azonban szorosan kapcsolódik annak történetéhez, az egyes iskolák, irányzatok megismerésével és megértésével a nemzetközi magánjogi problémák jelentős része megérthető. A kötet a történeti részt, terjedelmét és részletességét tekintve, súlyának megfelelően kezeli; nem túlzás azt állítani, hogy a magyar nemzetközi magánjogi tankönyvirodalomban ez a tankönyv kiemelt részletességgel, több mint ötven oldal terjedelemben foglalkozik a nemzetközi magánjog tudománytörténetével.

A kötet VI. fejezete foglalkozik a kollíziós szabállyal, annak fajtáival, szerkezetével; külön érdeme a tankönyvnek, hogy a VI. fejezet 6. pontjában nagyobb terjedelemben részletezi a kapcsoló elvek rendszerét, az egyes kapcsoló tényezőket, azok rendszerinti alkalmazási területét, valamint a kapcsoló tényezők kombinációját a kapcsoló szabályokban. Ez egy olyan fogalmi iránytűt ad a nemzetközi magánjoggal ismerkedő (vagy ismereteit felelevenítő) olvasónak, amelynek segítségével biztonságosan hajózhat majd a nemzetközi magánjog különös részének nem kevés zátonyt rejtő tengerén.

A kötet utolsó, VII. fejezete *A kollíziós szabály alkalmazása* cím alatt ismerteti a nemzetközi magánjog fontosabb általános részi jogintézményeit, úgymint a család kapcsolás, a felek mellőzési kérelme, a minősítés, a hozzáigazítás, az előkérdés, az elsődleges kérdés, a részkérdés, a vissza- és továbbutalás, a közrend, a viszonyosság és a külföldi jog alkalmazása.

Stílusát tekintve olvasmányos és gördülékeny, tartalmát tekintve igényes és alapos művet tart tehát kezében a kedves olvasó, amelynek fő célközönségét ugyan a nemzetközi magánjoggal ismerkedő egyetemi hallgatók jelentik, azonban ugyan-

ilyen haszonnal forgathatja minden gyakorlati jogász, aki a mindennapi munkája során szembesül a ténnyel: a nemzetközi magánjog ma már nem a tudomány elefántcsonttornyába zárt terület, hanem nagyszámú nemzetközi elemet tartalmazó ügy megoldási képlete. A kötetet jó szívvvel ajánlom mindenkinek.

Nagy Csongor István*

BARTA ATTILA: TERÜLETI ÁLLAMIGAZGATÁS MAGYARORSZÁGON
(BUDAPEST: GONDOLAT 2013) 317.**

Mélyreható változások történtek a magyar közigazgatási szervezetrendszerben az utóbbi időben. Az államigazgatási és az önkormányzati rendszer is jelentősen átalakult. Ezek az intézményátalakítások kivételes lehetőségeket biztosítanak a közigazgatás-tudományi kutatások számára: egy frissen lezárult korszak mindig kiváló kutatási terep, ahogyan az új korszaknyitással kapcsolatos ésszerű várakozások megfogalmazása, a korszakváltás értékelése is számos izgalmat rejt. Nem utolsósorban ezek az elemzések és tanulmányok jellemzően népszerűek, hiszen még mindig lehet számítani azokra az olvasókra, akik igénylik az átértelmezéses változások jobb megértését és megismerését.

Barta Attila jó érzékkel választotta meg kutatási témáját, és a disszertáció megvédése után a piaci igényeknek megfelelően gyorsan kötetként is megjelentette azt. Igaz, ez a gyorsaság nem használt a könyvnek. A téma aktualitása és fontossága nehezen tudja feledtetni a szöveg egyenetlenségeit, kisebb-nagyobb szerkesztési hiányosságait,¹ és alapvető módszertani problémáit. Ebben az írásban elsősorban az utóbbiakra szeretnék koncentrálni.

Egy 2011-ben megjelent európai kitekintésű német közjogtudományi kézikönyv magyar közjogtudományt bemutató fejezetének szerzője szerint a rendszerváltás utáni magyar közigazgatás-tudományban nincsenek módszertani alapon elkülönülő iskolák.² Ez egy megfontolásra érdemes állítás. Még ha nem is tartható. Egy

* LLM, PhD, SJD, „Lendület” tudományos főmunkatárs, „Lendület” Föderális Piacok Kutatócsoport, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30; tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 6720 Szeged, Tisza L. krt. 54.

E-mail: nagy.csongor.istvan@tk.mta.hu.

** Ez az írás a K 108790. sz., ‘*A modern állam változásai*’ című OTKA-program keretében készült. A tanulmány írása idején a szerző az osztrák kutatási alap (OEAD) támogatásában részesült.

¹ Jó példa erre a 18. o.-on egy korábbi tanulmányból megmaradt funkcióját veszített mondat, amely az időközben megváltozott címre utalna. De a történeti rész gondolatjelző felsorolásokkal szabdalta, előadásvázlatra emlékeztető kifejtése sem fogadható el egy értekezésben, ahogyan az összehasonlító rész *wikipédia* hivatkozásai is kiválthatóak lehettek volna, stb.

² András JAKAB: „Ungarn” in Armin von BOGDANDY – Sabino CASSESE – Peter M. HUBER (szerk.): *Handbuch Ius Publicum Europaeum. Band IV. Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft* (Heidelberg: C.F. Müller 2011) 385.

közel egyidőben készült másik áttekintés³ megkülönbözteti a közigazgatási jogi irányzatot, és a szociológiai módszereket is alkalmazó igazgatástudományi, szervezéstudományi megközelítést. Igaz, ez az áttekintés inkább a tematikus különbségekre fókuszál, mint a módszertani eltérésekre. Sokan vannak azok, akik nálam kompetensebben írhatnak a mai magyar közigazgatás-tudomány különféle irányairól, és formálódó iskoláiról.⁴ Ebben az írásban, ha lesz is néhány elnagyolt utalásom ezzel kapcsolatban, nem teszek arra kísérletet, hogy egy átfogó helyzetértékelést adjak erről. A kérdésfelvetés mégis tanulságos lehet, ugyanis a magyar közigazgatás középszintjének⁵ térszerkezeti változásairól szóló monográfiának sem a módszertani reflexió az erőssége. De az világosan felismerhető, hogy a munka a közigazgatási jogi irányhoz köthető. A módszertani kérdés tehát úgy hangzik, hogy egy a közigazgatási szervezet reformjáról szóló kutatás építhető-e a jogászai módszerre.

A közigazgatás területi változásának irányait egyfelől a közhatalom gyakorlásának egységét érvényre juttató területi állam logikája határozza meg, másfelől pedig az igazgatás funkcionális differenciálódása, amely az egyre szélesebb és összetettebb feladatokat ellátó szakigazgatás horizontális együttműködését igényli. Azt, hogy a közigazgatás-szervezés logikáját éppen melyik irány befolyásolja, alapvetően a közhatalom-gyakorlás adott politikai feltételei határozzák meg.⁶

A területi állam logikája szerint a közhatalom-gyakorlás egységét akkor lehet biztosítani, ha az állam képes arra, hogy közvetlenül elérje a polgárait.⁷ Ez bizonyos területi nagyság fölött már csak a decentralizáció segítségével lehetséges, amely így is egy vertikális szervezettelépítést eredményez. A vizsgálóbíró intézménye Angliában, vagy az intendánsok Franciaországban, vagy éppen a főispánok a magyar igazgatásban ennek a törekvésnek és belátásnak voltak az eszközei és eredményei. A decentralizáció vagy centralizáció mértéke az alsóbb szintek autonómiájának a mértékétől függ.

A közfeladatok szélesedésével és a közszolgáltatások nyújtásával a közigazgatás-szervezésnek egyre változatosabb szakigazgatási céloknak kellett megfelelni.

³ JÓZSA Zoltán: „A magyar közigazgatás-tudomány helyzetéről” *Magyar Közigazgatás-tudományi Közlöny* 2009/1–2. 4–20.

⁴ A Horváth M. Tamás által vezetett debreceni közszolgáltatási kutatócsoportra mint már egy jól körvonalazható közigazgatás-tudományi iskolára lehet tekinteni, amely a kortárs politikai gazdaságtani és szociológiai módszerek alkalmazásával egészíti ki a jogi anyag elemzését. Az ugyan-ezen a karon működő Balázs István vezette közigazgatási jogi tanszék, ahová Barta Attila is tartozik, egyértelműen a hagyományos jogászai módszer követője a közigazgatási jogban.

⁵ A kötet címválasztása pontatlan, hiszen nem csupán az államigazgatási rendszert tárgyalja, hanem az önkormányzati struktúra változásaira is folyamatosan kitér.

⁶ Arthur BENZ: „Die territoriale Dimension von Verwaltung” in Klaus KÖNIG (szerk.): *Deutsche Verwaltung an der Wende zum 21. Jahrhundert* (Baden-Baden: Nomos 2002) 207–228.

⁷ Az államigazgatás centralizált és hierarchikus rendszere történetileg arra alakult ki, hogy a központhoz kötődő szervezeti egységei útján a döntéseket az ország teljes területén egységesen érvényesítse (16. o.). Olyan közigazgatási szervek, amelyek a központi államigazgatási szervek végrehajtó funkcióját látják el, és tevékenységüket – amelynek legfőbb jellemzője a közhatalmi irányultság – a felettes szerv irányítása és ellenőrzése mellett, végrehajtási önállósággal végzik (17. o.).

Ez a funkcionális differenciálódás gyengíti a politikai ellenőrzés lehetőségét, és a szakértői elit befolyását növeli, amely inkább a horizontális intézményi kapcsolatok erősítésében érdekelt.

A közigazgatás középszintjének stratégiai jelentősége éppen abban rejlik, hogy ezen a szinten lehetséges leginkább a területi elvből következő közhatalmi érdekek és a különböző szakigazgatási szempontoknak az összehangolása. Vagy másképpen szólva, itt dől el, hogy a politikai szándék inkább a közhatalmat gyakorló területi állam igényeit preferálja, vagy pedig a funkcionális differenciálódás logikájának hogy nagyobb teret.

Barta könyvének a központi témája ezeknek a szerkezeti változásoknak a nyomon követése a magyar intézménytörténetben. Nagy ívű munka, de ahhoz képest, hogy milyen bonyolult folyamatok határozták meg az intézményszervezet fejlődését, a szerző csupán a jogszabáylelemzés és az intézményleírás szintjén marad, a derekasan elolvasott és hivatkozott történeti munkák szempontjai viszik előre az áttekintést.

Annak ellenére, hogy a könyv a közigazgatás területi értelemben vett középszintjét érintő változásokról szól (jellemzően egy sok korszakváltással tarkított történeti értekezés keretében), semmit nem tudunk meg arról, hogy a szerző szerint milyen tényezők alakíthatják és lehetnek hatással az intézményszervezés ilyen stratégiai döntéseire. Néhány idézett és kinyilatkoztatott összefüggés kivételével⁸ a bevezető és az összegző részben a szerző nézeteiről nem tudunk meg többet. Ahhoz képest, hogy mi volt a könyv célkitűzése,⁹ ez kétségtelenül meglepetés.¹⁰

A szerző módszertani önértelmezése szerint munkája alapvetően „a joganyag normatív értelmezésén, valamint a kapcsolódó szakmai anyagok feldolgozásán alapult” (20. o.). Ez a hagyományos jogászai módszer választása, amely a közhiedelemmel ellentétben, önmagában még nem jelent egy módszertani elköteleződést valamely jogászai jogelmélet irányában (például jogpozitivizmus). A kérdés inkább az, hogy abban az esetben, amikor valaki a közigazgatási intézményrendszer változásait kutatja, és ezekről a változásokról akar tudományos igényű állításokat ten-

⁸ „Mi a magyarázata a területi államigazgatás rendszerváltás utáni sajátos fejlődésének Magyarországon? [...] Belpolitikai okokból, megfontolásokból és nemzetközi indíttatásból szakított a jogalkotó a korabeli közigazgatási megoldások jelentős részével. [...] Az erőteljes decentralizáció, a területi helyett a települési szint előtérbe helyezése, az államigazgatás helyett az önkormányzatok prioritálása, a Kormány területi képviselőit rendezetlenségük együttesen okozták a területi államigazgatás sajátos fejlődését.” (22. o.) „Nem láttam ugyanis közvetlen okozatosságot a 2010-ben megindult látványos strukturális átalakítások, valamint az azt megelőző reformkísérletek kudarcai között.” (23. o.)

⁹ „Munkám fő célkitűzése a magyar közigazgatás fejlődésének meghatározó időszakaiban a területi államigazgatást érintő korszerűsítési kísérletek elemzése és összevetése a nemzetközi folyamatokkal, majd ezek alapján következtetések levonása. Alapvető kérdésnek tekintem, hogy vajon a magyar területi államigazgatás fejlődése illeszkedik-e az európai tendenciákhoz, vagy sajátos utat jelent?” (20. o.)

¹⁰ Pedig annak, hogy milyen tényezők lehetnek hatással ezekre a folyamatokra, meglehetősen jól feltárt irodalma van. Lásd pl. Christopher POLLITT – Geert BOUCKAERT: *Public Management Reform. A Comparative Analysis – New Public Management, Governance and Neo-Weberian State* (Oxford: Oxford University Press 32011); ZUPKÓ Gábor: *Közigazgatási reformirányzatok az ezredfordulón* (Budapest: Századvég 2002).

ni, megfelelő-e ez a módszer. Ezzel a módszerrel csupán az intézményi változások alapvető tényeit lehet rekonstruálni; mely jogszabályok, milyen hatáskörrel és feladatokkal hoztak létre különböző igazgatási szervezeteket. De a változások tényezőiről nem tudunk meg semmit. A jogászai módszer ebben nem képes eligazítani.

Ez a módszertani háttér nem jelenti azt, hogy a szerzőnek ne lenne világos elképzelése a helyes közpolitika irányairól. A probléma inkább az, hogy nem tisztázott, hogy ezeknek az állításoknak hol vannak a forrásai. A történeti hűség kedvéért felidézem a szerző legfontosabb állításait az elmúlt időszakok közigazgatási reformjairól:

„Egységes kormányzati vezénylés híján a reformelképzelések nem mehettek át a gyakorlatba. A gyakori modellváltások, amiket javarészt a megkésett külső megfelelési kényszer (például NPM, regionalizáció) inspirált, instabillá tették területi államigazgatásunkat. A mögöttünk álló két évtized átalakítási törekvései mind az integráció fokozását célozta a középszintű államigazgatásban.” (249. o.)

A kívánatos közpolitikai irányt pedig a neoweberi államfelfogás jelenti.

„Hazánkban jelenleg a korábbi NPM-irányzat ellenhatásaként egyre hangsúlyosabbá válik az a nézet, amely az állam megerősítését szorgalmazza oly módon, hogy a klasszikus weberi megközelítést helyezi középpontba, de azt a kor kihívásaihoz igazítja. Ez azt jelenti, hogy az állam nem mond le a területi képviseléről, ezt erősíti a szervezeti integráció is.” (253. o.)

Ezzel együtt a szerző azt is elismeri, hogy „a kor kihívásaihoz” igazított magyar neoweberi modell is diffúz eredményekhez vezetett a középszint átalakítása után, „az ágazati dekoncentrált szerveket nem vonták össze, helyette differenciálatlanul megkezdtek azok területi kormányhivatalokba olvasztását. Az integrált szakigazgatási szervek mellett továbbra is megmaradtak az önálló dekoncentrált államigazgatási szervek” (255. o.). Barta értékelése szerint:

„a kiegyensúlyozatlanság nem mérséklődött, hanem egy másik végletbe csapott át. [...] A közigazgatás középszintjén államigazgatási hegemonia uralkodik. Ez nem a partneri viszonyokat előnyben részesítő állam ismertetőjegye. Az állami szerepkör Európa-szerte újra erősödik, de ezzel párhuzamosan az állam nem szorítja ki a többi szereplőt a feladatellátásból, hanem számukra újfajta partnerséget ajánl.” (258. o.)
„Az államigazgatás középszintű alrendszerének véleményem szerint egy alapvetően homogén, szisztematikusan felépített közeget kell képeznie. Ennek az elvárásnak csak egy strukturálisan és feladatait tekintve is integrált állami adminisztráció felel meg.” (259. o.)

A fentiek alapján érdemes lett volna kifejteni, hogy mit ért a szerző az „államigazgatás középszintjének homogén, szisztematikus közegén”. Milyen elvek mentén lehet egy igazgatást homogénnek és szisztematikusnak nevezni? A szakirodalom-

ban gyakran idézett problémát, a területi állam közhatalmi igényeinek és a funkcionális differenciálódás feszültségét, és az ebből következő alapvető problémákat nem tárgyalja a könyv. Ez azért sajnálatos, mert minden közigazgatási reform értékelésének az alapját az ezen elvekre vonatkozó viták jelentik. A *New Public Management* irányzat körüli viták is erről szólnak, ami a területi közigazgatás kérdését illeti. A ki nem fejtett érvek egyik jellemző példája, hogy a könyv az utóbbi idők szervezetátalakításának egy tényezőjére utal visszatérően, általában negatív összefüggésben, ez pedig a *New Public Management* irányzat.¹¹ Abban, hogy a világon mindenhol sok vitát kiváltó irányzatnak a magyar intézményreform-kísérletekre gyakorolt valós hatásáról milyen keretek között érdemes gondolkodni, Hajnal György tanulmánya¹² jól eligazíthat bennünket, ezért itt fontosabb lehet számunkra a „mumus” módszertani jelentősége. Ezzel kapcsolatban csak két összefüggésre mutatok rá, az első az elemzés módszertani jellegzetességére utal.

A *New Public Management* (továbbiakban: NPM) alapvetően egy közigazgatás-politikai irányzat, amely átfogó állításokat tesz a közigazgatás átalakításának kívánatos irányairól. Kétségtelen, hogy az NPM jól beazonosítható irányban mozdította ki a területi igazgatás szerkezetét, amely inkább kedvezett a funkcionális differenciálódásnak, mint a területi állam közhatalmi igényei maradéktalan teljesítésének, azonban az NPM nemcsak a közpolitikai célkitűzéseivel gyakorolt elemmentáris hatást a közigazgatás-tudományra, hanem alapvetően megváltoztatta annak módszertanát is. Nagyobb hangsúly helyeződött a közgazdaságtanban alkalmazott intézményelméleti módszerekre és a közpolitikai elemzésekhez nélkülözhetetlen empirikus kutatásokra, az ezeket értelmező politikai gazdaságtani szótár vált a közigazgatási átalakítások és változások alapvető elemző nyelvezetévé (közösségi döntések racionális elméletei, a megbízó-ügynök modell alkalmazása, stb.). Ebben a diskurzusban a csak a szabályozás rekonstruálására vállalkozó hagyományos jogász módszer feladata a jogrendszer tényeinek hiteles „feltárlása” lett.

Ez persze nem jelenti azt, hogy csupán a politikai gazdaságtan területén otthonos politológusok és közgazdászok képesek hozzájárulni az intézményátalakítások és reformok értelmezéséhez. S azt pedig különösképpen nem jelenti, hogy elvitatnánk a közigazgatási jog hagyományos témáinak a relevanciáját (a jogállamiság, hatalommegosztás, közigazgatási bíraskodás, közigazgatási eljárás stb.), de a jogász módszer teljesítőképességéhez való reflexív viszony kialakítása nem kerülhető

¹¹ „A közigazgatás középső szintjére egészen az 1980-as évekig egy viszonylagos állandóság és egyensúly volt jellemző, ezen belül a területi államigazgatás a közigazgatás szűk értelemben vett intézményrendszerének egyik legstabilabb elemeként funkcionált. [...] Ezen a helyzeten változtatott a nyolcvanas évek decentralizációs hulláma. [...] Ehhez a folyamathoz kapcsolódott a versenyszférából átvett hatékonysági és költségsökkentő megoldásokat hirdető New Public Management. [...] Az irányzat gyors elterjedéséhez jelentősen hozzájárult, hogy az OECD, a Világbank és az EU támogatta megoldásainak az átvételét. [...] Az NPM államtalanító attitűdjének következménye az állami szerep fokozatos leépítése, néhol az állami karakter önellenmondásokkal terhelt kialakulása lett. A neoliberais államfelfogás és az ennek keretében alul- vagy egyáltalán nem szabályozott piaci mechanizmusok ugyanis elgyengítették az államot és annak végrehajtó apparátusát.” (41. o.)

¹² HAJNAL György: „Adminisztratív politika a 2000-es években. Az ügynökség-típusú államigazgatási szervek dinamikája 2002–2009 között” *Politikatudományi Szemle* 2011/3. 54–74.

meg.¹³ E reflexió eredménye lehet egy olyan belátás, amely a közigazgatási szervezet fejlődéséről szóló kutatás során, különböző tudásterületek egyidejű és együttes alkalmazása mellett dönt. Egy ilyen döntés után pedig a lényegi módszertani kérdés a különböző tudásterületek igazságigényének az összehangolása lehetne.

Ez a könyv azonban nagyon messze van ezektől a kérdésfelvetésektől.

A második összefüggés, amelyre érdemes utalni, az a magyar szakirodalomban elterjedt nézet, amely az NPM és a neoweberi irány szükségyszerű ellentétére épül.¹⁴ Kétségtelen, hogy a területi igazgatás terén jól beazonosítható preferenciáik vannak, de azt állítani, hogy itt két rivalizáló normatív államfelfogás vitájáról lenne szó, az komoly félreértések forrása lehet.¹⁵ Ennél már csak az lehet félrevezetőbb, ha a 2011 utáni intézményátalakítások és a neoweberi irányzat között szorosabb összefüggéseket keresnénk. A neoweberianusok demokratikus jogállam és az átlátható állam iránti elkötelezettsége ugyanúgy nem illeszkedik a 2011 után épülő állami struktúra tényleges gyakorlatával,¹⁶ ahogyan a kétezres évek magyarországi kiszervezési gyakorlatai sem értelmezhetők az NPM eszméi megvalósításának. A tényleges gyakorlat leírásai, a szakértői reformjavaslatok és a tudományos vitában elfoglalt álláspontok között érdemes különbséget tenni. Ahogyan az NPM angolszász gyakorlatának neoweberianus kritikáját is érdemes a maga összefüggésében értékelni. Ezzel szemben a Barta könyvében szereplő utalások e szakirodalmi viták hátterében meglehetősen nehezen értelmezhetőek, vagy egyszerűen csak felszínesek.

Miért fájó az alaposabb módszertani megfontolások hiánya? Leginkább azért, mert dacára a közigazgatás térbeli szerkezetére vonatkozó szabályozás nagy történeti távlatú bemutatásának, az elemzésnek nincs különösebb tanulsága. Nem vitás a szerző szakértői tudása ezen a jogterületen, de ez a szakértői tájékozottság önmagában nem képes tudományos teljesítményt megalapozni.

Sólyom Péter*

¹³ A jogászai módszer határaitól szóló vita a német közigazgatás-jogi diskurzusban volt igazán jelentős, amely az NPM német változatának az ún. *Steuerungswissenschaft*nak a hatására bonatkozott ki. Lásd erről Claudio FRANZIUS: „Funktionen des Verwaltungsrechts im Steuerungsparadigma der Neuen Verwaltungswissenschaft” *Die Verwaltung* 2006. 335, ill. Helmut SCHULZE-FIELITZ: „Staatsrechtslehre als Wissenschaft: Dimensionen einer nur scheinbar akademischen Fragestellung. Eine einführende Problemskizze” in Helmut SCHULZE-FIELITZ: *Staatsrechtslehre als Mikrokosmos* (Tübingen: Mohr Siebeck 2013) 219–254, kül. 246–248.

¹⁴ G. FODOR Gábor – STUMPF István: „Neoweberi állam és jó kormányzás” *Nemzeti Érték* 2008/3. 5–26.

¹⁵ JENEI György: „Válaszút? Neoweberianus szintézis vagy neopatrimonális elfajulás” *Nemzeti Érték* 2008/4. 44–66.

¹⁶ Lásd erről POLLITT–BOUCKAERT (10. l.) 118–119.

* PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 4028 Debrecen, Kassai út 26.

E-mail: solyom.peter@law.unideb.hu.

LÁNCOS PETRA LEA: NYELVPOLITIKA ÉS NYELVI SOKSZÍNŰSÉG
AZ EURÓPAI UNIÓBAN (BUDAPEST: PÁZMÁNY PRESS 2014) 295.

„A szabad intézmények létrejötte szinte elképzelhetetlen egy olyan országban, mely több, különböző nemzetiségből áll. Az olyan emberek, akik között nincs semmiféle összetartozás-tudat; különösen, ha különböző nyelveken beszélnek és olvasnak, nem jöhet létre az a köznyilvánosság, mely egy működőképes képviselői demokráciában nélkülözhetetlen” – idézi John Stuart Millt¹ könyvében Lános Petra Lea (76. o.).

A többszintű kormányzással, vagy éppen a föderalizmussal foglalkozó társadalomtudományi irodalomban régóta közhelynek számít, hogy alapvető különbség van az egynyelvű (vagy legalábbis a többnyelvű, de a beszélt nyelvek szerint nem szegregálódott) és a több szétváló nyelvi egységből felépülő föderációk között: utóbbiakban a magasabb szintű kormányok általában kevesebb feladatot látnak el, mint az előbbiekben.² Mivel napjainkban már a jogtudományban is megjelentek az EU-t a föderális országokhoz hasonlító modellek³ (ezek a politikatudományban, a közgazdaságtanban már régóta ismertek), így roppant fontos kérdés, hogy az EU nyelvi sokszínűségének hatásait is elemezzük.

Ez a nyelvpolitika és a jogi szabályozás roppant sok oldalát elemző kötet mindenképpen megkerülhetetlen lesz a téma további feldolgozásai során – tegyük hozzá, nem csak magyarul, vélhetően egy angol kiadásával is ez lenne a helyzet. A kötet ugyanis hangsúlyában eltér a társtudományokban (angol nyelven) megjelenő *policy*-elemzésektől: ott a kérdés inkább az, hogy miként hat a nyelvi sokszínűség az Unió működésére, politikájára, itt azonban a fordítottja, vagyis az, hogy miként hat az uniós szabályozás és politika erre a nyelvi sokszínűsége. (Ha tetszik: a nyelvi sokszínűséget nem magyarázó, hanem függő változóként kezeli.)

Az alábbi bemutatás pozitívan elfogult. Ez – a témaválasztást és a feldolgozás módszerét (a társtudományok eredményeinek beemelését) leszámítva – két elemnek köszönhető. Csak dicsérni lehet azt a gyakran a *policy*-elemzésekből is hiányzó elemet, hogy a szerző állásfoglalásai során nem feledkezik meg az adott célkitűzés vagy az ajánlott eszköz árnyoldalairól sem. Másrészt, ezen ajánlások megfogalmazása, vagy éppen a normatív elemzések kapcsán egyértelműen megfogalmazza, hogy milyen etikai alapokra támaszkodik, sőt ezeknek (politika)filozófiai megvédésére is vállalkozik. Álláspontjának sarokköveit *nyelvféltés*ként (a létező nyelvek védelmének hangsúlyozásaként) és *multikulturalizmus*ként definiálhatjuk.

¹ John S. MILL: *On Representative Government* (London: The Electric Book Co. 2001) 286.

² Magyarul lásd pl. John CULLIS – Philip JONES: *Közpénzügyek és közösségi döntések* (Budapest: Aula 2003) 474–490; SZALAI Ákos: „Fiskális föderalizmus: Áttekintés” *Közgazdasági Szemle* 2002. 437.

³ Lásd pl. Robert SCHÜTZE: *From Dual to Cooperative Federalism: the Changing Structure of European Law* (Oxford: Oxford University Press 2009); Koen LENAERTS: „Federalism: Essential Concepts in Evolution – The Case of The European Union” *Fordham International Law Journal* 1998. 746 – 798. A magyar irodalomból: Balázs FEKETE: „Vertical Division of Powers from the Perspective of Member States. Police Power in the Context of European Union Constitutionalism” in Antonia GEISLER – Michael HEIN – Siri HUMMEL: *Law, Politics and the Constitution. New Perspective from Legal and Political Theory* (Frankfurt: Peter Lang 2014) 109–124.

Az uniós nyelvpolitika alapdilemmáját a mű (a többi nyelvileg sokszínű politikai közösség nyelvpolitikájával való párhuzamot kiemelve) abban látja, hogy választani kell három út közül – pontosabban azokat valamiféleképpen ötvözni kell. A polgárokkal való hatékony kommunikáció a *restrikciót*, vagyis a nyelvek számának korlátozását követelné. Az egységes belső piac megteremtése a *polgárok többnyelvűségét* kívánná meg. Az Unió kulturális sokfélesége, a polgárok alapjogainak érvényesülése pedig a *nyelvi sokszínűség* és az uniós szintű anyanyelv-használati jogok mellett szólnak (21. o.). Az elsődleges jogban Lisszabon óta, mintha az utóbbi kerülne a középpontba, hiszen az EUSZ 3. cikkének (3) bekezdése kimondja, hogy „az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását”, de a másodlagos jog, a joggyakorlat mégis inkább az első és a második felé húz.

Kiindulópontként szögezzük le: az unió nyelvi viszonyainak alakítására az Európai Unió kevés eszközzel rendelkezik. Közvetlenül csupán a saját intézményi nyelvhasználatát tudja szabályozni – illetve támogatni tudja azokat az (első-sorban nyelvoktatási) programokat, amelyek a polgárok többnyelvűségét segítenék elő, de nincs hatásköre a tagállami nyelvpolitikák formálására (233–234. o.). Azonban az intézményi nyelvhasználat maga is roppant fontos kérdés: jól mutatja ezt az is, hogy az EGK legelső másodlagos jogforrása, a Tanács 1/58/EGK rendelete épp ezt rendezte.

A recenzió három főbb pont köré szerveződik. Először röviden áttekintjük a kötet szerkezetét, majd a nyelvféltés és a multikulturalizmus szemléletmódja elemzésére kerítünk sort.

A kötet szerkezete. A kötet első két fejezete kísérletet tesz a nyelvi sokszínűség alapvető fogalmainak definiálására, a lehetséges nyelvpolitikai irányok meghatározására. Itt próbálja meg meghatározni a nyelv fogalmát is. Ez azért jelent problémát, mert azt nem definiálja a jog. Elvileg a társtudományok nyújthatnának segítséget, de mint a kötet bemutatja, azokból sem olvasható ki ilyen definíció. Éppen ezért nem tudunk választ adni arra, hogy például az EUSZ előbb látott 3. cikkének (3) bekezdésében mit is értünk nyelven. Nem tudhatjuk például, hogy a jelnyelv nyelv-e (emellett a szerző erősen elkötelezett), vagy hogy hol a határ dialektus és önálló nyelv között. (A dialektusok védelme ugyanis nem szerepel az uniós nyelvpolitika céljai között.) A második fejezetben próbálja megfogalmazni a nyelvi sokszínűség védelme mellett szóló érveket. Ezekre nemsokára visszatérünk.

A harmadik és a negyedik fejezet az európai nyelvi sokszínűség szociológiai leírását adja, míg az ötödik azt vizsgálja, hogy miként hat erre az uniós nyelvpolitika nagyjából 1958 óta megszilárdult rendszere. Itt mutatja be azt a nyelvi hierarchiát, amely az EU politikájában kialakult. Eszerint léteznek (I) munkanyelvek (amelyeken a hivatalokon belüli kommunikáció, illetve az uniós intézménynek nem számító szervek és a polgárok közötti kommunikáció is zajlik), (II) hivatalos nyelvek, (III) nem hivatalos, de kiemelt nyelvek (ilyenek elsősorban a Spanyolországban beszélt baszk, katalán, galíciai), (IV) az őshonos nyelvek (a kisebbségi nyelvek), (V) a gyakorlatilag védelemben nem részesülő nyelvek (például a bevándorlók nyelvei).

Az Unió nyelvpolitikai lépéseit két szakaszra bontja, itt a cezúrát a Lisszaboni Szerződés és az Alapjogi Charta jelenti. Az azt megelőző időben a nyelvi jogok az elsődleges jogban nem kaptak helyet, a nyelvi kérdés elsősorban mint az általános (illetve kezdetben specifikusan, mint az állampolgársági alapú) diszkrimináció tilalma, és a közösség kulturális, illetve oktatási kompetenciájának része jelent meg.

A hatodik fejezet mutatja be az Unió Lisszabon előtti nyelvpolitikáját, nyelvi szabályozását – különösen nagy hangsúlyt helyezve az Európai Bíróság diszkriminációellenes döntéseire. Ez, vagyis a VI. 2. alfejezet a kötet talán legizgalmasabb része. Ezekben a bíróság elé kerülő kérdés mindig az volt, hogy egy álláshirdetés esetén, adott nyelvi feltételek megfogalmazása a munkavállalók közötti rejtett diszkriminációt jelent-e. A bíróság vizsgálta a diszkriminációt tagállami szabályozás esetén,⁴ a magánfelek lépéseit,⁵ és – legnagyobb terjedelemben – az Unió belső szabályozásában megjelenő nyelvi, és ezzel összefüggésben az állampolgári alapú diszkriminációt.⁶ Az uniós kultúr- és oktatáspolitikai nyelvi hatásait elemezve pedig megállapítja, hogy e területeken a tendenciák nem a föderalizálódás, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzetállamok újbóli megerősödése irányába mutatnak. Ez pedig nem feltétlenül a nyelvi sokszínűség fenntartásához, hanem inkább a tagállamok hivatalos nyelvet védő akcióinak gyarapodásához vezetnek.

A következő két fejezetet a lisszaboni folyamat vizsgálatának szenteli. A hetedik fejezet az azt előidéző indokokat próbálja azonosítani, míg a nyolcadik a Lisszaboni Szerződés és az Alapjogi Charta dogmatikai elemzését adja. Ezen időszak értékelésének módszere alapvetően eltér az előző időszakétól. Érthető okból. A megváltozott elsődleges jogot vizsgáló VIII. fejezet, az „idevágó európai bírósági esetjog híján az alkotmányjog-tudomány talaján” (207. o.) állva csak „rövid, dogmatikai szempontú értékelést kíván adni” (205. o.).

Az utolsó, kilencedik fejezet ugyan *Az uniós nyelvi rezsím gazdasági értékelése* címet viseli – de ez ne tévesszen meg minket! Itt ugyanis egyrészt visszatér az első fejezetek témája, vagyis a nyelvi sokszínűség melletti és elleni (most már szűken vett pénzügyi-gazdasági) érvek számbavétele. A fejezet második része pedig a *policy*-javaslatok, *de lege ferenda* javaslatok ismertetését, és azok értékelését adja.

Nyelvféltés. A szerző a nyelvmegtartást alapvető célnak tekinti, és komoly érveket hoz fel a létező nyelvek megőrzése mellett: előkerülnek hagyományos pénzügyi-gazdasági, a biodiverzitás-érveléssel rokon közgazdasági-instrumentalista, és – szándéka szerint – nem instrumentalista, a nyelvi sokszínűség önértékére hivatkozó érvek is.

⁴ C-274/96. sz. Bickel és Franz ügyben 1998. november 24-én hozott ítélet [EBHT. 1998., I-7637].

⁵ C-281/98. sz. Angonese-ügyben 2000. június 6-án hozott ítélet [EBHT 2000., I-4139].

⁶ C-361/01. P. sz., Kik kontra OHIM ügyben benyújtott fellebbezés alapján 2003. szeptember 9-én hozott ítélet [EBHT 2003., I-8283], C-160/03. sz. Spanyol Királyság kontra Eurojust ügyben 2005. március 15-én hozott ítélet [EBHT I-02077], T-185/05. sz. Olaszország kontra Bizottság ügyben 2008. november 20-án hozott ítélet [EBHT 2005., I-2077], a Törvényszék 117/08. sz. Olasz Köztársaság kontra Európai Gazdasági és Szociális Bizottság ügyben 2011. március 31-én hozott ítélete [EBHT-ban még nem tették közzé].

A pénzügyi-gazdasági érvek kapcsán remekül érzékelteti, hogy a nyelvi különbségek hatása nem merül ki abban, hogy a fordítás miatt drágább lesz az Unió működése. (Bár látunk adatot arra is, hogy az EU adminisztratív kiadásainak több mint negyven százalékát teszi ki a nyelvi szolgáltatások költségei, és hogy e fordítások lassítják a munkát, illetve a félrefordítás, az értelemvesztés veszélyét is magukban hordozzák [228. o.]). A legfontosabb probléma: a kereskedelmi kapcsolatok és befektetések mozgásának korlátozása.

Ez az érv a joggazdaságtanban kiindulópontnak számító *tranzakciós költségekre* hívja fel a figyelmet. A szerződő felek közötti nyelvi különbség növeli a szerződéskötéssel, befektetéssel együtt járó költségeket (85. és 226. o.), „közös nyelv bevezetése két gazdasági szereplő között a kereskedelmi kapcsolatok akár 50 százalékos növekedéséhez vezethetnek” (226. o.). Ugyanakkor érdemes azt is hozzátenni, hogy a tranzakciós költségek nem merülnek ki abban, hogy *adott* szerződést – például a fordítás miatt – drágább megkötni, hanem ennél még nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy *bonyolultabb* szerződéseket kell kötni. Erről a szöveg sajnálatosan keveset beszél, holott a szerződések esetén jól ismert probléma – még azonos nyelvet beszélők esetén is – az, hogy a szerződés szövege esetleg félreérthető. Ennyiben a nyelvi kockázat minden szerződés része.⁷ Különösen fontosá válik ez persze, ha valamelyik fél a szerződés nyelvét nem érti.⁸ E gazdasági-pénzügyi hatások miatt érthető, hogy az Unió miért kezdett a polgárokat a többnyelvűségre ösztönző, a második, harmadik uniós nyelv elsajátítását elősegítő programba. (Mint majd látjuk, a Szerző ezt erős kritikával illeti.)

A nyelvek megtartása melletti instrumentalista érvet a társtudományokból veszi: a többnyelvűség előnyei hasonlítanak ahhoz, mint amelyeket a fajok fennmaradása mellett a *biodiverzitás* kapcsán érvként hoz fel az ökológia, illetve a környezet-gazdaságtan. Ott a hangsúly arra kerül, hogy nem tudhatjuk, adott esetben melyik faj nyújthat olyan szolgálatot az ember, illetve a környezete számára, amelyre más nem képes. Éppen ezért a fajok pusztulásával nő annak a veszélye, hogy olyan probléma merül fel, amellyel szemben nem találunk megfelelő védelmet. Hasonlóképpen, „a nyelvi sokszínűség fenntartása azért előnyös, mert az egyes nyelvek különleges tudást hordoznak a beszélők közvetlen környezetéről, s ez elősegíti az adott

⁷ Az ilyen esetek bővebb elemzése: SZALAI Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése* (Budapest: Széchenyi István Szakkollégium – L'Harmattan 2013) 488–496.

⁸ Ennek tankönyvi példája a szerződési jogi irodalomban az ún. *Haaksjöringsköd*-ügy (RG, 08. 06. 1920 – II 549/19): egy meghatározott hajó rakományára kötött két norvégül nem beszélő fél adásvételi szerződést úgy, hogy a vétel tárgyát *Haaksjöringsköd*-ként határoztak meg. Mindkét fél úgy tudta, hogy ez bálnahúst jelent, és ezt is akartak eladni, illetve venni. Csakhogy kiderült, hogy norvégül a *Haaksjöringsköd* cápahús – és a rakomány is cápahús volt. A kérdés az volt, hogy a cápahús szállításával az eladó szerződésszerűen teljesít-e vagy sem. A *Reichsgericht* megállapította az eladó szerződésszegését: a bíróság értelmezése szerint függetlenül az adott szó jelentésétől a szerződés cápahús szállítására jött létre. Menyhárd Attila értelmezése szerint amennyiben csak a vevő hitte volna azt, hogy az adott szó bálnahúst jelent, akkor a szerződés egyoldalú téves feltevés miatt lett volna megtámadható, vagyis a nyelvi kockázatot az eladóra terhelte volna. Az eset bemutatását és elemzését magyarul lásd MENYHÁRD Attila: *A szerződés akaratihibák miatti érvénytelensége* (Budapest: ELTE Polgári jogi tanszék 2000) 18.

környezetbe való sikeres alkalmazkodást” (49–50. o.). A kötet ezen a ponton klasszikus joggazdaságtani érvelésbe csúszik: a nyelvi sokszínűség közgazdasági értelemben közjóságot⁹ jelent. A Szerző le is vonja a legegyszerűbb közgazdaságtani következtetést: ha valami közjóság, akkor annak előállításáról, védelméről az államnak – esetünkben az Európai Uniónak – kellene gondoskodni (50. o.).¹⁰

Az instrumentalista érveléstől megpróbálja élesen elkülöníteni a kötet azokat az érveket, amelyek a nyelvi sokszínűséget nem annak valamilyen „szolgálatá” miatt, hanem önmagában tekintik értékesnek. Bár a szerző azt állítja, hogy ezek a létező nyelvek önértékét mutatják meg, a kísérlet nem sikeres: végső soron mindegyik megjelenő érv instrumentális – csak a hivatkozás nem a biodiverzitásnál látott kockázatcsökkentés, hanem valami más. Az *identitás-érv* szerint a nyelv „az *identitás* és a folytonosság érzését nyújtja számukra” (32. o.) tehát ez végső soron azt állítja, hogy a nyelv azért fontos, hogy megmaradjon az identitás. Hasonlóképpen instrumentalista érv az is, amely szerint az, hogy mindenki a saját nyelvét használhassa, azon tájékozódhasson, növeli a *politikai részvételt*. A nyelvmegőrzés itt tehát a politikai részvétel elősegítésének, mint nagyobb célnak alárendelt eszköz. Az *igazságossági-egyenlőségi érv* is valamiféle „szolgálatuk” miatt tartja érdemesnek a nyelveket védelemre: ha egy egyébként többnyelvű közösség egy, vagy néhány hivatalos nyelvet választ ki, az automatikusan előnyhöz juttatja az azt, vagy azokat anyanyelvként beszélőket, „hatalmi struktúrákat” hoz létre (40. o.). A nyelvvédelem tehát a hatalmi struktúrák kialakulásának megelőzése, a nagyobb egyenlőség elősegítése céljából fontos.

A kötet alapján úgy tűnik tehát, hogy a nyelvek védelme mellett sokkal egyszerűbben érvelhetünk instrumentális érvek segítségével. A joggazdász számára (mint jelen sorok szerzője) persze ez nem meglepő: a közgazdaságtan szerint a jó dolgok (jóságot), nagyon kevés kivételtől eltekintve azért jók, mert valami náluk nagyobb célt szolgálnak. Önértéknek – logikai okok (a közöttük levő ellentmondások szükségyszerű feloldása) miatt – csak nagyon kevés dolgot tételezhetünk, és úgy tűnik, a nyelv sem ilyen. De ez nem jelenti azt, hogy a biodiverzitás érvre (elsősorban) vagy a többi itt felsorolt érvre támaszkodva ne érvelhetnénk a nyelvi sokszínűség mellett. Igaz, ez azzal is jár, hogy szembe kell néznünk azokkal a szintén instrumentális ellenérvekkel (mint az elsőként látott gazdasági-pénzügyi érv), amelyek annak árnyoldalaira hívják fel a figyelmet.

A nyelvfeltés az Európai Unió dimenziójában gyakran úgy jelenik meg, mint a tagállamok önvédelme Brüsszel törekvéseivel szemben. Ez itt-ott sajnos a kötetben is előkerül. Elsősorban az áruk szabad mozgása kapcsán (erre később vissza-

⁹ Vagyis olyan jóságot, amely olyan hasznokat (esetünkben a kockázatcsökkenést) hoz, amelyek élvezetéből nem lehet senkit kizárni – azokat sem, akik semmit nem tesznek annak előállítására, fennmaradása érdekében.

¹⁰ Tegyük hozzá, a komolyabb közgazdaságtani munkák már nem látják ilyen egyértelműnek azt, hogy a közjóságot a kormányoknak kellene előállítaniuk (lásd pl. Elinor Ostrom munkásságát) – de a nyelvi sokszínűség esetén talán igaz lehet ez. Ostrom állításainak egy rövidebb összefoglalásáért lásd pl. Elinor Ostrom: „Private and Common Property Rights” in Boudewijn BOUCKAERT – Gerrit DE GEEST (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Volume II. Civil Law and Economics* (Cheltenham: Edward Elgar 2000) 332–379.

térünk), vagy éppen az olyan megfogalmazásokban, mint „a Közösség nyelvpolitikájának [...] irány[a], [hogy] az angol nyelv számára meghatározó szerepet szán a hivatalos nyelvek között” (168. o.).

Ezzel szemben a nemzetállamok, mint a kötetből is élesen kitűnik, nem a nyelvi sokszínűséget védik, hanem a *saját hivatalos nyelvüket*. Jól látható ez például a kötetben is idézett Olaszország kontra Bizottság ügyben,¹¹ amelyben a kérdés az volt, hogy megtehető-e az, hogy egy uniós intézmény csak angolul, franciául és németül tesz közzé egy álláshirdetést. Olaszország érvelésében elismerte, hogy elfogadható, ha az új tagállamok megjelenése miatt időlegesen nem készül fordítás minden hivatalos nyelvre, de az már diszkriminatív, hogy a régi tagállamok hivatalos nyelveire sem fordították azt le (138. o.).

A nemzetállami törekvések miatt, mint arra a kötet is rámutat, jellemzően nem is az államnyelvek vannak kitéve az egységesítés veszélyeinek, hanem a kisebbségi és regionális nyelvek (184. o.). Már maga az, hogy a nyelv fogalmát nem definiálja a jog, egyfajta tagállami voluntarizmusra ad alkalmat: csatlakozási okmányban már maga a tagország határozhatja meg azokat a nyelveket, melyeket hivatalos nyelvként kíván használni az Európai Unióban – kizárhatják, sőt a gyakorlatban ki is zárják a hivatalos nyelvek köréből a kisebbségi nyelveket, vagy éppen a bevándorlók nyelveit, illetve azokat, amelyeket dialektusnak minősít. Nem véletlen, hogy a nem hivatalos nyelvek ügye, a kisebbségi nyelvhasználat és a bevándorlók nyelveinek problémája nem merült fel a közösségi/uniós bíróságok előtt (144. o.).

Érdekes itt utalni arra a kötetben nem elemzett összefüggésre, amelyet a föderalizmus, többszintű kormányzás politikai, közgazdaságtani irodalma régóta felismert: a kormányközi verseny¹² miatt az adott csoporton belüli szegények és kisebbségek védelmét általában csak a magasabb szintű kormányzat tudja garantálni.¹³ Elsősorban azért, mert amennyiben a mobilitás útjában nincs jelentős akadály,¹⁴ akkor az az alsóbb szintű kormányzat, amely e csoport számára kedvezőbb feltételeket teremt, számíthat arra, hogy előbb-utóbb hozzá települnek majd át. Amennyiben e csoport nem „vonzó” az egyes nemzetállamok többségi társadalmá számára, akkor az ún. kiutasító verseny [*not-in-my-backyard competition*]¹⁵ megjelenésére számíthatunk: az egyes államok abban versenyeznek egymással, hogy melyikük tud rosszabb feltételeket ajánlani az ilyen csoportok számára.

A liberalizmus és a multikulturalizmus vitája. A kötet egészét áthatja a multikulturalizmus és a liberalizmus ütköztetése. A szerző állásfoglalásait meghatározza az az elméleti alapállása, mely szerint: „a multikulturalizmus elmélete szerint [...] a liberális állam semlegessége álságos, hiszen az egyenlőség álcája mögött minden

¹¹ T-185/05. sz. Olaszország kontra Bizottság ügyben 2008. november 20-án hozott ítélet [EBHT 2005., I-2077].

¹² Magyarul lásd pl. MIKE Károly: „A gazdaságpolitikai döntéshozatal nemzetek fölötti centralizációja és a közösségi gazdaságtan” *Közgazdasági Szemle* 2003. 254–268.

¹³ Magyarul lásd pl. CULLIS–JONES (2. lj.) 466; SZALAI (2. lj.) 425.

¹⁴ A nyelvi akadály ilyen lenne, de ha a bevándorlóknak kell dönteniük arról, hogy az Unión belül mely országban telepednek le, akkor a nyelvi probléma mindenütt körülbelül ugyanolyan súlyos lesz a számukra.

¹⁵ Magyarul lásd pl. SZALAI (2. lj.) 432.

esetben valamely csoport hatalmi elsőbbségét mozdítja elő, miközben más csoportok és tagjaik esélyegyenlősége sérül.” (54. o.)

Talán a legélesebben a vitakérdés a Bíróság *diszkrimináció-tilalomra* épülő megközelítésének értékelésekor bukkan fel. A Bíróság joggyakorlata – a kötet alapján – viszonylag egyértelmű követelményeket állít. Az uniós intézmények számára lehetővé teszi, hogy eljárási szabályzataikban kiköthetik, hogy mely nyelveket használják meghatározott esetekben. Elvileg kifelé a polgárokkal a hivatalos nyelveken kell kommunikálniuk, de ez alól is van két fontos kivétel. Egyrészt „a jogalkotó szabadon dönthet arról, hogy [a gazdasági szereplők] egészben vagy legalább részben maguk viseljék a [...] szerv működési költségei[nek egy részét]” (102. o.). Másrészt az intézménynek nem minősülő szervek, például ügynökségek és irodák még szabadabban határozhatják meg nyelvhasználati szabályzatukat – ők akár a magánszemélyek felé használt nyelveket is korlátozhatják. A Bíróság szerint ugyanis, a közösségi jogból nem olvasható ki olyan általános elv, mely valamennyi közösségi állampolgár számára biztosítaná a jogot arra, hogy az ő érdekeit potenciálisan érintő valamennyi aktus le legyen fordítva a saját nyelvére. Hasonlóképpen egyértelműnek látszik az a gyakorlat is, amely lehetővé teszi, hogy az intézmények az álláshirdetéseiket csak azokon a nyelveken (és ezért a hivatalos lap csak azon nyelvű számaiban) tegye közzé, amelyek ismeretét elvárja, amennyiben az álláshirdetésről más nyelveken is lehet értesülni – vagyis az alapvetően más nyelven tájékozódók is megtudhatják, hogy az adott nyelveken közzétettek egy álláshirdetést. A szerző számára mindez a liberalizmus megjelenése: „az Európai Bíróság a liberalizmus semleges, egalitárius megközelítését követi és nem lép tovább a multikulturalizmus által fémjelzett, kisebbségeknek – ez esetben más tagállamokból származó uniós polgároknak – juttatandó többletjogok előírásáig.” (145. o.)

A multikulturalizmus alapján kritizálja az Unió nyelvpolitikájában kitüntetett helyet kapó *többynyelvűség* célját is: a tagállamok polgárai a tankötelezettség által előírt oktatási keretek között saját anyanyelvükön kívül legalább két másik nyelvet elsajátítsanak. Ez nyilvánvaló következménye a fent látott gazdasági-pénzügyi érvnek: a többynyelvűség csökkenti a tranzakciós költségeket. Ugyanakkor a szerző szerint sokkal fontosabb, hogy „a többynyelvűség valójában csökkenti az Unió nyelvi sokszínűségét, nem utolsósorban azért, mert különösen [a] domináns nyelvek elsajátítására ösztönöz” (171. o.), illetve, hogy az semmiféle gátat nem szab az angol nyelv terjedésének.¹⁶

A szerző kifejezetten elutasító az angol nyelv piaci térnyerésével, annak *lingua franca*vá válásával szemben. E mögött a folyamat mögött azt a közgazdasági összefüggést fedezi – helyesen – fel, amelyet a joggazdaságtani irodalom *útfüggségként* ismer (a kötet ezt „valószínűség-érzékeny nyelvtanulásnak” nevezi): az angol nyelv terjedése egyfajta öngerjesztő folyamat, hiszen minél több ember beszéli azt, annál nagyobb ösztönzést jelent a többiek számára annak megtanulá-

¹⁶ A kritika – érthetően – még élesebb a 2007–2013-as Kultúra Program végrehajtásáról készített időközi jelentés esetén, amely azt javasolja, hogy a kevésbé használt nyelvekről az angolra, franciára, a németre és spanyolra (mint „kulcsnyelvekre”) történő fordításokat kellene támogatni, ezekről a nyelvekről nagyobb valószínűséggel fordítják majd tovább a műveket (155. o.).

sára (182. o.). Az útfüggőség mögött az ún. hálózati hatás húzódik meg: ha választani kell, hogy két csoport, két hálózat (két különböző nyelvet beszélők csoportja) közül melyikhez csatlakozunk, akkor a választást nem csak az befolyásolja, hogy a két csoport közül melyik nyújt nekünk nagyobb élvezetet (például melyik nyelv tűnik szebbnek, melyik irodalmát szeretnénk megismerni, melyik nemzet aktuális problémái érdekelnek bennünket inkább), hanem az is, hogy melyik csoport nagyobb. A csoportba belépve ugyanis egyben arra is lehetőséget kapunk, hogy másokkal kommunikáljunk. Az új belépőknek megéri egy már sok tagból álló hálózathoz csatlakozni. Emiatt azonban könnyen lehet, hogy nem a társadalom számára optimális döntések születnek. A legismertebb példa erre az irodalomban az ún. QWERTY-hatás: ha egyszer ez a billentyűzetkiosztás (az adott időben még írógép) terjedt el, akkor az újonnan vásárlóknak annak ellenére is megéri ilyen billentyűzetet vásárolni, hogy esetleg lenne olyan betűkiosztás, amely könnyebb, gyorsabb gépelést eredményezne (például, mert az adott nyelven az egymást gyakrabban követő betűk nem egymás közelében helyezkednek el). Ha ugyanis a QWERTY-billentyűzetet használjuk, akkor képesek vagyunk a többi írógépen, klaviatúrán is gépelni.¹⁷ Mostani példánkban ehhez hasonló hatás lehet az, ha mindenki a nagyobb közösséghez csatlakozva angolul tanul – ezzel is csökkentve a többi nyelv fennmaradásának, terjedésének esélyét.

A multikulturalizmus alapján állva a kritika tárgya nem csak az, amit az Európai Unió tesz (diszkriminációs alapra helyezi a nyelvi kérdést, a többnyelvűséget erőlteti), hanem az is, hogy mit nem tesz: túlzottan is a szabad mozgás elvének rendeli alá a többi politikáját, nem lép fel kellő eréllyel a szabadkereskedelem hátrányos hatásai ellen. Ez pedig szintén elősegíti az angol nyelv térnyerését, hisz ebben nagy szerepe van a kulturális, különösen audiovizuális termékekre is kiterjedő szabadkereskedelemnek, amelyet „versenyelőnye, a befektetések koncentrációja miatt egyértelműen az Amerikai Egyesült Államok dominál” (157. o.). Az Unió fellépése ezt tekintve kétarcú. Egyrészt, a Szerző helyeslésére találva, mindent megtesz a kulturális értéket hordozó áruk szabadkereskedelmének, és ezzel az angol nyelvű audiovizuális termékek behatolásának megakadályozása érdekében (184–185. o.). Másrészt viszont az áruk Unión belüli szabad áramlására vonatkozó rendelkezéseken nem tettek „kulturális kivételt; azaz nem alkalmaznak eltérő szabályokat a kulturális cikkekre nézve” (179. o.), illetve a kimentési lehetőségek homályos megfogalmazásai is nehezítik a saját kultúrájukat védeni kívánó tagállamok dolgát (243. o.).

E ponton ugyanakkor komoly hiányérzet is támadhat az olvasóban – elsősorban pont azért, mert máshol nem feledkezik el az egyes általa helyeselt lépések hátulütőiről sem. Itt nem vizsgálja azt a kérdést, hogy ezek a protekcionista eszközök – különösen az internet korában, vagy az előbb látott automatikusan kialakuló útfüggőség, „valószínűség-érzékeny nyelvtanulás” miatt – nem hatástalanok-e. Vagyis

¹⁷ A QWERTY-jelenségről (és annak kritikájáról), ill. az útfüggőségről összefoglalásul: Stan J. LIEBOWITZ – Stephen E. MARGOLIS: „Path Dependence” in Boudewijn BOUCKAERT – Gerrit DE GEEST (szerk.): *Encyclopedia of Law and Economics, Volume I. The History and Methodology of Law and Economics* (Cheltenham: Edward Elgar 2000) 981–998.

nem olyasmiről van-e szó, amikor jogi, politikai eszközökkel kezelhetetlen jelenséget próbálunk ezekkel megoldani, befolyásolni. E ponton elfeledkezik a fent látott politikai problémáról is: a szabadkereskedelemmel szemben általa követelt nemzetállami szuverenitás könnyen vélhetően nem a nyelvi sokszínűséget, hanem csak a hivatalos állami nyelvek védelmét, és a kisebbségi nyelvek eltűnésének gyorsulását eredményezné.

Más kérdés, hogy a nemzetállamok ezen egységesítő törekvéseit talán egy kicsit túl kemény kézzel is kezeli. Pontosabban a multikulturalizmus elleni nem liberális, hanem például ún. republikánus vagy komunitáriánus érvekre nem fordít kellő figyelmet,¹⁸ nem vizsgálja meg azt például, hogy a politikai közösség érdekeinek, értékeinek védelme nem írja-e felül (pontosabban mikor írhatja felül) a multikulturalizmusból fakadó kisebbségi csoportokat, kisebbségi nyelveket, bevándorlókat megillető jogvédelmet.

Végezetül – bár a szövegnek magáért kell beszélnie – nem feledkezhünk el a szerzőről sem. Lános Petra Lea nem csak a téma elméleti ismerője, hanem amint a kötet előszava is tájékoztat minket, egyben az Európai Unió hivatalos tolmácsa is. Eddig elemzett értékválasztásai, állásfoglalásai mögött e gyakorlati tapasztalatból levont következtetések is ott rejlenek.

És persze (különösen a többnyelvűség programjának értékelésekor, az anyanyelvhasználat védelmekor) talán a tolmácsok lobbierdeke – mondaná a rosszmájú közgazdász.

Szalai Ákos*

¹⁸ Lásd pl. Michael SANDELL: *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press 1998).

* Tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30; egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
Email: szalai.akos@jak.ppke.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közzését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az aj Strec@tk.mta.hu címen jelezheti.

AMBRUS István: *Egység és halmazat. Régi dogmatikai kérdés, új megközelítésben* (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2014) 316.

BURIÁN László: *Nemzetközi magánjog. Általános rész* (Budapest: Pázmány Press 2014) 229.

HALÁSZ Iván: *Államfő, parlament, kormány. Az államszervezet fejlődése a visegrádi országokban 1989 után* (Budapest: Lucidus Kiadó 2014) 369.

András KOLTAY (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World* (Budapest: CompLex 2014) 596.

P. SZABÓ Béla (szerk.): *„Ernyedetlen szorgalommal...” A debreceni tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)* (Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2014) 688.

PAKSY Máté: *A konstitucionalizmus archeológiája. Történetek és elméletek az összehasonlító alkotmánytan köréből* (Budapest: Gondolat 2014) 303.

PRIBULA László (szerk.): *A jogalkalmazás vitatott területei – a sajtó polgári jogi felelőssége* (Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2014) 130.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelenítő orgánus az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajt@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtre@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.